

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

ГРИГА МАРІЯ АНДРІЇВНА

УДК 343.982.4

**КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПІДПИСІВ,
ВИКОНАНИХ ЗА ДОПОМОГОЮ ТЕХНІЧНИХ ПРИЙОМІВ**

12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика;
судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність

**Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата
юридичних наук**

Київ – 2016

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Національній академії внутрішніх справ,
Міністерство внутрішніх справ України

Науковий керівник кандидат юридичних наук, доцент
Садченко Олександр Олексійович,
Національна академія внутрішніх справ,
професор кафедри криміналістичних експертиз

Офіційні опоненти:

доктор юридичних наук, професор

Клименко Ніна Іванівна,
Європейський університет,
професор кафедри кримінального права, процесу та криміналістики

кандидат юридичних наук

Бондар Маргарита Євгенівна,
Київський науково-дослідний інститут судових експертиз
Міністерства юстиції України,
науковий співробітник лабораторії криміналістичних видів досліджень

Захист відбудеться «22» квітня 2016 р. о 14⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої
вченої ради Д 26.007.05 у Національній академії внутрішніх справ за адресою:
ДП-680, м. Київ, пл. Солом'янська, 1

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національної академії внутрішніх
справ за адресою: ДП-680, м. Київ, пл. Солом'янська, 1

Автореферат розісланий «14» березня 2016 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Д. О. Савицький

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Ефективна реалізація завдань щодо протидії злочинності неможлива без застосування у різних процесуальних формах спеціальних знань, зокрема судової експертизи. Криміналістичні експертні дослідження значною мірою сприяють результативності роботи органів досудового розслідування. За статистичними даними, упродовж 2010–2014 рр. питома вага участі працівників Експертної служби (ЕС) МВС України у розкритті злочинів становила в середньому 62,4 %, а загальна кількість проведених експертиз за зазначений період збільшилась на 4,9 % (з 234,4 тис. до 245,9 тис.).

Серед численних видів судової експертизи однією з найбільш розповсюджених вважається криміналістична експертиза почерку, питома вага якої в деяких експертних підрозділах сягає понад 10 % від загальної кількості. Фахівці ЕС МВС України за 2014 р. провели понад 8 тис. почеркознавчих експертиз (101,5 тис. об'єктів), а співробітники Київського науково-дослідного інституту судових експертиз (КНДІСЕ) Міністерства юстиції України – 1,9 тис. За результатами опитування працівників експертних підрозділів, підписи становлять 86,4 % від загальної кількості об'єктів почеркознавчих досліджень.

Підпис вважається обов'язковим реквізитом будь-якого офіційного документа. До того ж у сучасних умовах стрімкого розвитку та розповсюдження засобів оперативної поліграфії підпис залишається чи не єдиним рукотворним об'єктом у документі, який пов'язує його з виконавцем. Проте, з огляду на свою конструктивну простоту та обмеженість графічної інформації підпис є досить недосконалим посвідчувальним знаком і зазвичай легко піддається підробленню. З метою досягнення максимальної подібності з підписом-оригіналом злочинці часто застосовують при його підробленні різноманітні технічні засоби та прийоми.

Підписи, виконані із застосуванням технічних прийомів, є доволі складними для дослідження об'єктами, що зумовлено низкою чинників, зокрема: обмеженістю криміналістично значущої інформації у таких підписах, втратою та викривленням ознак підпису під час копіювання, складністю оцінки встановлених при дослідженні ознак, недосконалістю методичної бази.

Методологічні засади використання досягнень природничих, суспільних і технічних наук у кримінальному судочинстві висвітлено у фундаментальних роботах Ю. П. Аленіна, Л. І. Аркуші, Л. Ю. Ароцера, В. П. Бахіна, В. Д. Берназа, Р. С. Белкіна, В. В. Бірюкова, Т. В. Варфоломеевої, А. І. Вінберга, В. І. Галагана, В. Г. Гончаренка, І. В. Гори, В. Я. Горбачевського, В. А. Журавля, А. В. Іщенка, О. А. Кириченка, Н. І. Клименко, І. І. Когутича, В. О. Коновалової, І. І. Котюка, В. С. Кузьмічова, В. К. Лисиченка, В. Г. Лукашевича, Є. Д. Лук'янчикова, О. М. Моїсєєва, Ю. Ю. Орлова, М. А. Погорецького, С. М. Потапова, М. В. Салтевського, М. Я. Сегая, В. В. Тіщенко, Л. Д. Удалової, І. Я. Фрідмана, В. Г. Хахановського, П. В. Цимбала, К. О. Чаплинського, С. С. Чернявського, Ю. М. Чорноус, В. Ю. Шепітька, Б. В. Щура, О. Г. Яновської та ін.

У різні періоди проблеми почеркознавчих досліджень, у тому числі досліджень підписів, викликали інтерес вітчизняних та зарубіжних учених-криміналістів, зокрема, В. Ф. Берзіна, М. Є. Бондар, А. Б. Бродської, В. Г. Грузкової,

О. А. Єлісєєва, В. В. Ліповського, А. М. Лисенка, З. А. Ковальчук, А. А. Купріянової, Р. М. Ланцмана, А. І. Манцвєтової, З. С. Мелєнєвської, І. М. Можар, В. Ф. Орлової, З. М. Соколовського, Л. Ф. Солнцевої, С. А. Ципенюк та ін.

Однак у незалежній Україні підготовлено лише дві дисертаційні роботи, присвячені проблемам дослідження підписів безпосередньо: Н. О. Комісаровою – щодо підписів, виконаних в умовах обмеженого зорового контролю (2003 р.) і Д. В. Мельником – щодо дослідження малоінформативних підписів методом структурно-геометричних характеристик (2012 р.).

Відзначаючи теоретичну та практичну значущість наукових праць згаданих учених, варто зауважити, що вони не містять комплексного вивчення питань криміналістичного дослідження підписів, виконаних за допомогою технічних прийомів, а наявні з цих питань наукові публікації часто є неоднозначними. Тож в експертній практиці виникають труднощі при проведенні таких досліджень, що призводить до надання помилкових або неповних експертних висновків та, як наслідок, постановлення судом неправосудних рішень.

Отже, удосконалення експертної практики дослідження підписів, виконаних за допомогою технічних прийомів, з використанням отриманих знань у досудовому розслідуванні набуває все більшої наукової та практичної значущості. Серед багатьох проблемних питань найбільш пріоритетними вважаємо, по-перше, необхідність подальшого розроблення наукових засад проведення криміналістичного дослідження названих об'єктів, по-друге, удосконалення методичної бази на основі повного й усебічного вивчення практичного досвіду. Зазначені обставини й зумовили вибір теми дисертаційного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Обрана тематика дослідження узгоджується з положеннями Концепції реалізації державної політики у сфері профілактики правопорушень на період до 2015 р. (розпорядження Кабінету Міністрів України від 30 листопада 2011 р. № 1209-р), Пріоритетних напрямів наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України на 2015–2019 рр. (наказ МВС України від 16 березня 2015 р. № 275), Пріоритетних напрямів розвитку правової науки на 2011–2015 рр. (рішення Національної академії правових наук України від 24.09.2010 № 14-10) і планів науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт Національної академії внутрішніх справ на 2014, 2015 рр. Тему дисертації затверджено рішенням Вченої ради Київського національного університету внутрішніх справ (нині – Національна академія внутрішніх справ) від 29 грудня 2009 р. (протокол № 21) та включено до переліку тем дисертаційних досліджень з проблем держави і права Національної академії правових наук України (№ 1182, 2009 р.).

Мета та задачі дослідження. Метою роботи є розроблення наукових засад криміналістичного дослідження підписів, виконаних за допомогою технічних прийомів, та вироблення на їх основі практичних рекомендацій з удосконалення методики експертного дослідження зазначеної категорії об'єктів.

Поставлена мета зумовила необхідність вирішення таких *задач*:

– висвітлити стан і перспективи наукового вивчення проблем криміналістичного дослідження підписів;

- запропонувати авторський підхід до визначення технічного підроблення підпису;
- розкрити зміст комплексного підходу до криміналістичного дослідження підписів, виконаних за допомогою технічних прийомів;
- уточнити місце дослідження підписів, виконаних за допомогою технічних прийомів, у системі завдань криміналістичної експертизи з обґрунтуванням можливості проведення ідентифікаційних почеркознавчих досліджень таких об'єктів;
- визначити прийоми технічного підроблення підписів та розробити їх класифікацію з огляду на запропоновані критерії;
- охарактеризувати ознаки підписів, виконаних за допомогою різних технічних прийомів, розкрити механізм їх відтворення, зміни та диференціації з ознаками, не пов'язаними з відтворенням підписів у такий спосіб;
- обґрунтувати доцільність проведення почеркознавчого дослідження підписів, нанесених за допомогою прийомів механічного відтворення (електрофотокопії, відбитки кліше);
- розробити наукові засади методики комплексного криміналістичного дослідження підписів, виконаних за допомогою технічних прийомів, у межах почеркознавчої і технічної експертизи документів (ТЕД);
- розкрити можливості техніко-криміналістичного дослідження підписів, виконаних за допомогою технічних прийомів;
- обґрунтувати необхідність та особливості почеркознавчого дослідження підписів, виконаних за допомогою технічних прийомів.

Об'єкт дослідження – експертна діяльність, пов'язана з проведенням почеркознавчих і технічних досліджень підписів.

Предмет дослідження – криміналістичне дослідження підписів, виконаних за допомогою технічних прийомів.

Методи дослідження. Методологічною основою роботи є загальні закони та категорії теорії пізнання, зокрема положення матеріалістичної діалектики, які сприяли розумінню об'єкта, предмета, мети і задач дослідження в контексті взаємозумовленості здобутків науки та потреб практики. Використано такі методи: *історичний* – для досліджувалися генезису і стану наукового розроблення проблем криміналістичного дослідження підпису, а також аналізу питання виникнення й дослідження підроблення підписів узагалі та підписів, виконаних за допомогою технічних прийомів (підрозділ 1.1); *системно-аналітичний, порівняльного аналізу* – для узагальнення наукових підходів до класифікації завдань судової експертизи (підрозділ 1.3), технічних прийомів підроблення підписів (підрозділ 2.1), а також для характеристики, систематизації й диференціації ознак, властивих різним видам технічного підроблення підпису (підрозділи 2.2, 2.3, 2.4); *догматичний і метод аналізу визначень* – для поглиблення розуміння визначення підпису (підрозділ 1.1), технічного підроблення підпису (підрозділ 1.2), а також понятійного апарату криміналістичної методології (підрозділ 3.1); *системно-структурний* – для визначення критеріїв та розроблення власної класифікації технічних прийомів підроблення підписів (підрозділ 2.1); *статистичні* (групування, зведення, аналіз

кількісних показників) – для аналізу даних Державного науково-дослідного експертно-криміналістичного центру (ДНДЕКЦ) МВС України та КНДІСЕ Міністерства юстиції України (підрозділи 2.2, 3.2, 3.3), а також *соціологічні* (анкетування, інтерв'ювання) – для вивчення думок працівників експертних підрозділів щодо особливостей криміналістичного дослідження підписів, виконаних за допомогою технічних прийомів (розділи 2, 3).

Емпіричну базу дослідження складають матеріали вивчення 185 висновків криміналістичних експертиз підписів, виконаних із застосуванням технічних прийомів, із архівів КНДІСЕ Міністерства юстиції України та ДНДЕКЦ МВС України за 2010–2014 рр.; дані проведеного у 2010–2014 рр. анкетування 159 експертів-криміналістів ДНДЕКЦ МВС України, НДЕКЦ при УМВС України у Вінницькій, Дніпропетровській та Луганській областях, НДЕКЦ при ГУМВС України в Київській області, КНДІСЕ Міністерства юстиції України і відділу технічної експертизи почерку та документів Головного експертно-криміналістичного управління (ГЕКУ) МВС Грузії; статистичні дані про результати діяльності КНДІСЕ Міністерства юстиції та ЕС МВС України за 2010–2014 рр. і за 11 місяців 2015 р., а також досвід практичної роботи автора в експертних підрозділах МВС України упродовж 2001–2009 рр.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація є одним з перших в Україні досліджень, у якому на основі досягнень сучасної експертології узагальнено та викладено комплекс проблемних питань, що виникають під час проведення криміналістичного дослідження підписів, виконаних за допомогою технічних прийомів. На підставі одержаних результатів сформульовано й обґрунтовано низку положень і висновків теоретичного та практичного характеру, зокрема:

вперше:

- запропоновано визначення технічного підроблення підпису як процесу відтворення певного автентичного підпису (підпису-моделі) за допомогою різноманітних технічних прийомів і засобів, зумовленого рівнем розвитку функціонально-динамічного комплексу навичок виконавця неавтентичного підпису, з метою надання його зображенню максимальної подібності з оригіналом;

- розроблено криміналістичну класифікацію технічних прийомів підроблення підписів за ступенем можливості виявлення ознак почерку виконавця, кількістю етапів виконання, а також хронологією виникнення та поширення;

- сформульовано наукові засади видової методики комплексного криміналістичного дослідження підписів, виконаних за допомогою технічних прийомів (ККДПТП), а саме: визначено поняття методики, об'єкт, предмет, завдання та систему методів цього виду дослідження;

удосконалено:

- характеристику процесів і механізмів відтворення підписів за допомогою різних видів технічного підроблення і систему діагностичних ознак, що їх характеризують, у межах почеркознавчої експертизи й ТЕД;

- криміналістичну класифікацію технічних прийомів підроблення підписів за способом здійснення, зокрема, крім рукописних і механічних, виокремлено групу комбінованих прийомів;

- методичні підходи (у межах ТЕД та почеркознавчої експертизи) до криміналістичного дослідження підписів, виконаних за допомогою технічних прийомів, з метою підвищення його ефективності на різних етапах;

дістало подальший розвиток:

- положення щодо уточнення місця криміналістичного дослідження підписів, виконаних за допомогою технічних прийомів, у системі завдань криміналістичної експертизи з обґрунтуванням можливості проведення ідентифікаційних почеркознавчих досліджень таких об'єктів;

- обґрунтування комплексного характеру дослідження підписів, виконаних за допомогою технічних прийомів, який реалізується в процесі інтеграції знань суміжних галузей експертних спеціальностей та відображає загальні тенденції сучасних змін у технологіях наукових досліджень;

- наукова аргументація щодо необхідності встановлення конкретного прийому технічного підроблення підпису для диференціації його ознак з такими, що не пов'язані з підробленням, та подальшої правильної оцінки виявлених ознак з погляду їх ідентифікаційної значущості;

- обґрунтування доцільності проведення криміналістичного дослідження підписів, представлених у вигляді електрофотокопій та відбитків кліше;

- положення щодо необхідності перегляду існуючої системи ідентифікаційних ознак підпису в умовах розроблення методик, які ґрунтуються на поєднанні якісно-описових методів, можливостях математичного моделювання та вивченні морфологічної будови штриха, і визначення таких досліджень як перспективних напрямів експертології.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що на основі авторських розробок сформульовано й обґрунтовано теоретичні положення, висновки і надано пропозиції, які впроваджено та надалі може бути використано в:

- *практичній діяльності* експертних та слідчих підрозділів – при призначенні й проведенні експертних досліджень, розробленні та удосконаленні методичних рекомендацій з питань криміналістичного дослідження підписів, виконаних за допомогою технічних прийомів (акти впровадження ДНДЕКЦ МВС України від 7 листопада 2014 р. та Головного слідчого управління МВС України від 29 вересня 2015 р.);

- *навчальному процесі* – при підготовці лекцій, методичних рекомендацій, тестових завдань і дидактичних матеріалів з навчальних дисциплін «Судово-почеркознавча експертиза», «Криміналістика», «Теорія судової експертизи», а також під час проведення різних видів занять з названих дисциплін (акт впровадження Національної академії внутрішніх справ від 9 жовтня 2014 р.);

- *науково-дослідній роботі* – для подальшого дослідження проблем та розроблення науково обґрунтованих положень і рекомендацій з питань криміналістичного дослідження підписів, виконаних за допомогою технічних

прийомів (акт впровадження Державного науково-дослідного інституту МВС України від 3 листопада 2015 р.).

Апробація результатів дисертації. Основні результати дисертаційного дослідження оприлюднені у вигляді доповідей і виступів на науково-теоретичних і практичних конференціях та круглих столах: «Актуальні питання техніко-криміналістичного забезпечення кримінальних проваджень» (м. Київ, 21 листопада 2013 р.); «Українська мова в юриспруденції: стан, проблеми, перспективи» (м. Київ, 22 листопада 2013 р.); «Сучасні тенденції в юридичній науці України» (м. Запоріжжя, 27–28 грудня 2013 р.); «Перспективные направления развития современной юридической науки» (м. Сімферополь, 24–25 січня 2014 р.); «Актуальні проблеми права очима молодих учених» (м. Київ, 4 березня 2014 р.); «Актуальні проблеми адміністративного та кримінального права і процесу» (м. Донецьк, 15 березня 2014 р.); «Актуальні питання техніко-криміналістичного забезпечення кримінальних проваджень» (м. Київ, 10 квітня 2014 р.); «Актуальні проблеми розслідування злочинів» (м. Київ, 1 липня 2014 р.); «Проблемні аспекти експертної практики» (м. Київ, 4 грудня 2014 р.); «Роль права та закону в громадянському суспільстві» (м. Київ, 13–14 лютого 2015 р.); «Судово-експертна діяльність: сучасний стан та перспективи розвитку» (м. Київ, 23 квітня 2015 р.).

Публікації. Основні положення та висновки, сформульовані у дослідженні, висвітлені у 17 наукових публікаціях, серед яких п'ять наукових статей – у збірниках, включених МОН України до переліку наукових фахових видань з юридичних наук (у тому числі одна – в електронному), одна стаття – у зарубіжному науковому виданні, а також 11 тез – у збірниках матеріалів науково-практичних/теоретичних конференцій і круглих столів.

Структура дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, що включають десять підрозділів, висновків, списку використаних джерел (288 найменувань на 29 сторінках) і 17 додатків на 37 сторінках. Повний обсяг дисертації – 262 сторінки, з них основного тексту – 195 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність обраної теми дисертації; зазначено зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами; визначено мету, задачі, об'єкт, предмет і методи дослідження; розкрито наукову новизну, теоретичне та практичне значення одержаних результатів, надано відомості щодо шляхів і форм їх упровадження та апробації; наведено характеристику публікацій дисертанта, у яких відображено основні положення дисертаційної роботи.

Розділ 1 «Наукові основи криміналістичного дослідження підписів, виконаних за допомогою технічних прийомів» складається з трьох підрозділів і присвячений комплексному теоретичному аналізу зазначеного виду криміналістичних досліджень.

У *підрозділі 1.1. «Стан наукового вивчення криміналістичного дослідження підписів»* проаналізовано генезис і стан наукового розроблення проблем криміналістичного дослідження підпису як важливого реквізиту документа.

Вивчено еволюцію наукової думки стосовно криміналістичного дослідження підписів та їх підроблень, починаючи із засновників цього напрямку: С. М. Потапова (один з фундаторів принципів криміналістичної ідентифікації та основ судового почеркознавства приділяв увагу і дослідженню підписів), О. А. Єлісєєва (способи підроблення підписів), Л. Ю. Ароцкера (теоретичні та методологічні основи дослідження підписів, виконаних з наслідуванням та автопідлогу), З. М. Соколовського (особливості дослідження підписів, які повністю або в більшій частині складаються зі штрихів, що не утворюють букв).

Подальший розвиток цього напрямку досліджень відображено у працях В. Ф. Орлової (класифікація ідентифікаційних ознак підписів, механізми та ознаки підроблення підписів), В. В. Ліповського (підписи, виконані за допомогою технічних прийомів, особами похилого віку, а також питання ідентифікаційних досліджень підписів), С. А. Ципенюк (можливості ідентифікації виконавців підписів від імені неграмотних осіб, виконаних лівою рукою, з наслідуванням «друкованому» шрифту), З. С. Меленевської (питання удосконалення системи ознак і методики дослідження підписів), М. Є. Бондар (підписи, виконані за допомогою технічних прийомів та вирішення ідентифікаційних завдань при дослідженні підписів).

Сучасний стан розвитку криміналістичного дослідження підписів відображено в дисертаційних роботах зарубіжних науковців: П. В. Бондаренка («Криминалистическое исследование подписей, выполненных от имени вымышленных лиц», 2000 р.), Т. В. Орлової («Теоретические основы и практика криминалистического исследования подписей», 2003 р.), Т. М. Жаковой («Теоретические и методические основы судебно-почерковедческой экспертизы сходных подписей», 2004 р.), І. А. Сорокіна («Формирование системы признаков для идентификации личности по динамике воспроизведения подписи», 2005 р.), К. В. Алексєєва («Метод идентификации изображений подписей по их кодовым отображениям», 2006 р.), А. А. Абдалли («Разработка математического и алгоритмического обеспечения автоматической верификации подписи», 2009 р.), В. С. Хачатуряна («Разработка и реализация методов распознавания рукописной подписи», 2013 р.).

Узагальнено наукові погляди щодо поняття, класифікації та етапів формування підписів, уточнено характерні ознаки підпису та визначено, що у криміналістичних джерелах «підписами» називають як автентичні почеркові об'єкти, так і неавтентичні (підроблені), які, по суті, не мають головної ознаки підпису – не виконуються власноруч з метою посвідчення особи.

При розгляді сформованої вченими якісно-описової системи ідентифікаційних ознак, яка на сьогодні вважається головною при здійсненні почеркознавчих досліджень підписів, зроблено висновок про те, що в частині дослідження підписів як малоінформативних об'єктів почеркознавчих досліджень її застосування не завжди є ефективним. Акцентовано увагу на потребі вдосконалення системи ознак почерку з урахуванням можливостей математичних методів, комп'ютерної техніки та методів, що засновані на вивченні морфологічної будови штриха.

У підрозділі 1.2. «Підпис, виконаний за допомогою технічних прийомів, як об'єкт комплексного криміналістичного дослідження» наголошено на тому, що в деяких джерелах для характеристики названого способу підроблення підписів

використовується термін «виконання підписів за допомогою технічних прийомів», в інших – «технічне підроблення підписів». Нерідко відповідні поняття ототожнюються, адже вони означають ідентичні прийоми відтворення підписів. Ключовою ознакою при визначенні даного способу підроблення підписів, незалежно від назви, визначається слово «технічний», яке відображає його сутність та характерні особливості.

Виявлено неоднозначність підходів до визначення цього способу підроблення підписів. На основі етимологічного аналізу слова «технічний» (грец. «technike» – мистецтво, майстерність) встановлено, що виконання підписів із застосуванням технічних прийомів для максимальної їх подібності з підписом-оригіналом передбачає застосування не тільки приладів та пристосувань, а й власної майстерності виконавця. Зазначено, що на «якість» відтворення підпису-оригіналу впливає рівень розвитку функціонально-динамічного комплексу навичок виконавця.

Проаналізовано погляди щодо необхідності та можливості почеркознавчого дослідження таких підписів і розмежування компетенції фахівців різних галузей. Результати проведеного анкетування демонструють, що переважна більшість (64,8 %) респондентів вважають підпис, виконаний за допомогою технічних прийомів, об'єктом комплексу досліджень, який включає в себе як технічне, так і почеркознавче дослідження. На основі аналізу криміналістичних джерел та емпіричної бази зроблено висновок про необхідність комплексного підходу при здійсненні цього виду криміналістичних досліджень. Зокрема, ознаки, що характеризують такі неавтентичні підписи, і пов'язані із встановленням способу нанесення підпису, виявляють фахівці ТЕД, а ознаки, зумовлені значним впливом на виконавця штучних збиваючих факторів та пов'язані з умисною зміною власного почерку при виконанні підпису від імені іншої особи й установкою на відтворення навички почерку цієї особи, виявляються в ході почеркознавчого дослідження. Таким чином, об'єктне віднесення підписів, виконаних за допомогою технічних прийомів, до певного виду експертного дослідження (почеркознавчого чи технічного дослідження документів) вбачається недоцільним унаслідок наявності значної кількості варіантів виконання таких підписів у сучасних умовах, що виявляються в комбінації рукописних і механічних прийомів відтворення.

У підрозділі 1.3. «Дослідження підписів, виконаних за допомогою технічних прийомів, у системі завдань судової експертизи» вивчено генезис наукової думки щодо диференціації завдань судової експертизи та окреслено їх сучасну систему. Дослідження підписів, виконаних за допомогою технічних прийомів, розглянуто в контексті завдань, що вирішує судова експертиза, на основі чого зроблено висновок про взаємозв'язок діагностичного та ідентифікаційного завдань, які є окремими етапами дослідження загалом. Першочерговим діагностичним завданням є встановлення способу виконання (нанесення) підпису, у межах розв'язання наступного ідентифікаційного завдання встановлюється виконавець підпису або технічний засіб, за допомогою якого було нанесено досліджуваний підпис.

Результати вивчення експертної практики свідчать про неоднозначність поглядів фахівців різних відомств на можливість проведення ідентифікаційних почеркознавчих досліджень підписів, виконаних за допомогою технічних прийомів, що підтвердили й результати анкетування. Більшість респондентів з ЕС МВС

України не вважають за можливе (56,8 %) та ніколи не проводили (68,2 %) таких досліджень, водночас 80,9 % фахівців КНДІСЕ Міністерства юстиції України вважають за можливе та здійснювали на практиці ідентифікаційні дослідження таких підписів.

Зроблено висновок про недоцільність повної відмови від проведення ідентифікаційних досліджень підписів, виконаних за допомогою технічних прийомів, у межах почеркознавчої експертизи на підставі можливості виключення особи з числа передбачуваних виконавців у зв'язку з істотною різницею у ступені виробленості письмово-рухової навички; у разі симуляції технічного підроблення автором підпису (автопідлогу); за умови низької якості підроблення та достатньої графічної інформативності неавтентичного підпису. Для ідентифікаційних досліджень таких видів підписів запропоновано застосовувати методику, що ґрунтується не на загальноприйнятій системі якісно-описових ознак, а на вивченні технологічних параметрів штриха. Пропонована методика вирішує головну проблему дослідження – обмеженість обсягу корисної графічної інформації в таких підписах.

Розділ 2 «Технічні прийоми, які використовуються для виконання неавтентичних підписів» складається з чотирьох підрозділів і присвячений дослідженню різноманітних прийомів технічного підроблення підписів, їх систематизації та класифікації, а також детальному вивченню прийомів, які є найбільш розповсюдженими та виявляють неоднозначність підходів науковців і практиків.

У підрозділі 2.1. *«Загальна характеристика технічних прийомів, які використовуються для підроблення підписів, та їх класифікація»* узагальнено найбільш розповсюджені прийоми технічного підроблення: перемальовування підпису на просвіт (44,7 %); відтворення за допомогою копіювально-розмножувальної техніки з подальшим наведенням (37,1 %); попереднє перемальовування підпису (олівцем) з подальшим наведенням (11,9 %); копіювання підпису через копіювальний папір або без нього – продряпування, перетиснення тощо (5,0 %); інші способи (1,3 %).

Запропоновано власну класифікацію технічних прийомів, які застосовуються для підроблення підписів, за такими критеріями: спосіб здійснення (шляхом рукописного виконання; шляхом механічного перенесення (копіювання) зображення; шляхом комбінації рукописних і механічних прийомів відтворення); ступінь можливості виявлення ознак почерку виконавця (рукописні, при яких можливе виявлення ознак почерку виконавця та механічні, що повністю унеможливають таке виявлення); кількість етапів виконання (одноетапні та багатоетапні); хронологія виникнення та поширення (історичні й сучасні).

Розкрито механізм застосування кожного прийому та систему характерних ознак, що виявляються в зображеннях підписів, відтворених у той чи інший спосіб. Наголошено на необхідності визначення конкретного прийому технічного підроблення (а не лише констатація факту його наявності), адже кожен з них характеризується певним комплексом ознак, враховуючи які, експерт у змозі правильно оцінити походження збігів і розбіжностей у графічному матеріалі, а також диференціювати ознаки технічного підроблення від інших, не пов'язаних зі способом відтворення підпису (ознаки та особливості (дефекти) приладу письма,

навмисне або випадкове внесення змін до підпису).

У підрозділі 2.2. «Особливості виконання підписів шляхом перемальовування на просвіт та їх ознаки» досліджено прийом технічного підроблення, який, за результатами анкетування, є найбільш розповсюдженим в експертній практиці (44,7 %). Зроблено висновок про те, що для встановлення факту технічного підроблення підпису існує потреба у проведенні як почеркознавчого, так і технічного дослідження документів. При спільному дослідженні підписів експерти названих галузей виявляють у межах їх компетенції ознаки, які вони спільно оцінюють як фахівці суміжних спеціальностей.

Узагальнено діагностичні ознаки, що виявляють фахівці ТЕД (нерівномірна інтенсивність забарвлення штрихів; відсутність рельєфу навіть у штрихах, які виконуються з натиском; змочування паперу бензином; зміна напрямку рухів у дрібних деталях; залишки барвної речовини в місцях розташування штрихів підпису на зворотній стороні підробленого документа), та групи ознак, що належать до симптомокомплексу, який виявляється у процесі почеркознавчого дослідження (ознаки, які характеризують темп рухів, порушення координації рухів та особливості виявлення натискних характеристик).

Надано рекомендації щодо особливостей дослідження таких підписів. Звернено увагу на таке: можливість комбінованого способу фальсифікації підписів, коли перемальовування на просвіт здійснюється після попереднього тренування, що зумовлює зміну характерних ознак; особливості оцінки ідентифікаційної значущості виявлених ознак на різних етапах дослідження та необхідність формулювання остаточного висновку щодо способу виконання лише після завершення дослідження підпису в цілому, з урахуванням аналізу та оцінки крім загальних також і ідентифікаційних ознак.

У підрозділі 2.3. «Нанесення підписів за допомогою кліше (факсиміле)» обґрунтовано доцільність та необхідність експертного дослідження підписів, відтворених за допомогою кліше (факсиміле), як невід'ємного елементу сучасного документообігу (затвердженого в нормативно-правових актах). Така позиція відрізняється від думки вчених про неможливість проведення зазначених досліджень та неприпустимість використання відбитка факсимільного кліше як посвідчувального знака особи.

Проаналізовано технології отримання факсимільних зображень (у тому числі способів виготовлення факсимільних кліше); ознак, які характеризують морфологічну будову штриха факсимільного відбитка; ознак почерку, що зберігаються в зображеннях, та ознак, що піддаються викривленню.

Розглянуто питання розмежування компетенції експертів різних галузей під час дослідження таких об'єктів та констатовано, що визначення способу нанесення графічного об'єкта (рукописний або нерукописний (за допомогою факсимільного кліше) належить до компетенції фахівця в галузі ТЕД. Однак, якщо графічний об'єкт (підпис) надається на дослідження безпосередньо експерту-почеркознавцю, він, насамперед, повинен встановити, чи є цей об'єкт власне підписом (виконаним рукописним способом), чи лише зображенням автентичного підпису (електрофотокопія, факсиміле).

Доведено можливість вирішення почеркознавчих завдань щодо підписів, що були оригіналами для виготовлення факсимільних кліше, відтиски яких надаються на дослідження. При оцінці виявлених ознак почерку експерт повинен враховувати, що при такому способі нанесення графічного об'єкта ці ознаки відтворюються не повністю, адже значна їх частина втрачається. У низці експертних ситуацій слід визнавати зображення підписів, нанесених за допомогою кліше, непридатними для дослідження щодо вирішення почеркознавчих завдань (при низькій якості зображення, якщо за зображенням неможливо однозначно трактувати ознаки почерку тощо). Відмова від вирішення питання про справжність або виконавця підпису, наданого у вигляді факсиміле, можлива й на загальних підставах: при малому обсязі графічного матеріалу в досліджуваному підписі та простоті його будови, а також у випадку недостатньої кількості наявного в розпорядженні експерта порівняльного матеріалу.

У підрозділі 2.4. «Підписи, нанесені із застосуванням копіювально-розмножувальної техніки» акцентовано увагу на питанні доцільності криміналістичного дослідження зображень підписів, наданих у вигляді електорофотокопій. Констатовано наявність неоднозначних думок респондентів різних відомств: якщо 91,5 % представників МВС України не вважають за доцільне проводити такі дослідження, то 90,3 % працівників Міністерства юстиції України вбачають їх проведення цілком можливими.

У результаті вивчення відповідної нормативної бази РФ з'ясовано, що в Росії відсутня методична заборона на проведення почеркознавчих досліджень за копіями документів. Проте проблема дослідження копій також залишається відкритою і пов'язана з вирішенням питань ТЕД у частині встановлення факту монтажу та способу виконання підписів за їх зображенням у копіях документів.

Водночас за результатами анкетування фахівців відділу технічної експертизи почерку та документів ГЕКУ МВС Грузії встановлено, що експертні дослідження за копіями документів у цьому підрозділі не проводяться.

Для формулювання висновку з цього питання вивчався механізм отримання та ступінь виявлення ознак почерку у копіях підписів залежно від їх якості. Зроблено висновок про те, що в деяких експертних ситуаціях (висока якість фотографічної копії, достатній рівень графічної інформації в зображенні підпису, принципове значення експертного висновку для прийняття рішення по суті) експерту не варто відмовлятися від проведення досліджень за відсутності оригіналу документа. У таких випадках він може діяти в межах реалізації права на експертну ініціативу, що закріплено у законодавстві України.

Розділ 3 «Особливості методики дослідження підписів, виконаних за допомогою технічних прийомів» складається з трьох підрозділів і присвячений розгляду методичних особливостей проведення техніко-криміналістичного та почеркознавчого досліджень зазначеної категорії підписів.

У підрозділі 3.1. «Комплексне криміналістичне дослідження підписів, виконаних за допомогою технічних прийомів» виписано загальні положення запропонованої автором методики «Комплексне криміналістичне дослідження підписів, виконаних за допомогою технічних прийомів» (ККДПТП). Так, методика ККДПТП – програма вирішення експертом (експертами) завдань ККДПТП шляхом

застосування системи методів (способів, прийомів, технічних засобів, операцій), що належать до галузей почеркознавства та ТЕД і використовуються в певній послідовності з метою встановлення фактичних даних, що мають доказове значення у провадженні; конкретна (окрема) методика ККДПТП – це програма вирішення конкретного завдання за допомогою системи методів (способів, прийомів, технічних засобів, операцій), що застосовуються в певній послідовності, відносно конкретного об'єкта, і яка базується на типовій (видовій) методиці ККДПТП; предмет ККДПТП – це фактичні дані й обставини провадження, пов'язані з виконанням (нанесенням, відтворенням тощо) підписів у документах за допомогою технічних прийомів, які встановлюються шляхом дослідження підписів (їх зображень) із застосуванням спеціальних знань у галузях почеркознавства та ТЕД і спрямовані на вирішення поставлених експертних завдань в порядку, передбаченому законом, з метою встановлення істини під час цього провадження; об'єкт ККДПТП – матеріальний носій інформації, що досліджується із застосуванням спеціальних знань у галузях почеркознавства та ТЕД з метою вирішення комплексного завдання; завдання, які вирішуються в ході проведення такого виду криміналістичної експертизи в межах ТЕД та почеркознавчого дослідження; система методів з урахуванням особливостей їх застосування при дослідженні підписів, виконаних за допомогою технічних прийомів.

У підрозділі 3.2. *«Техніко-криміналістичне дослідження підписів, виконаних за допомогою технічних прийомів»* доведено, що технічний етап має бути обов'язковою складовою криміналістичного дослідження будь-якого підпису, незалежно від способу його відтворення та запитань, що ставляться експерту, оскільки саме із застосуванням методів ТЕД пов'язане вирішення ряду важливих та принципових завдань, головними з яких є такі: визначення способу виконання підпису; встановлення наявності сторонніх штрихів (слідів попередньої підготовки) у місці розташування підпису; визначення природи вказаних штрихів (штрихи копіювального паперу, штрихи олівця, сліди тиснення); встановлення хронологічної послідовності нанесення таких штрихів і досліджуваного підпису, їх співвідношення між собою. Зауважено, що вирішення названих завдань технічного дослідження підпису є необхідною передумовою якісного й ефективного проведення подальшого почеркознавчого дослідження. На основі цієї інформації експерт-почеркознавець зможе правильно здійснити оцінку ідентифікаційної значущості виявлених ознак (збігів і розбіжностей), яка прямо залежить від способу та умов виконання досліджуваного підпису.

Узагальнено методи ТЕД та особливості їх застосування при проведенні означеного дослідження підписів. Вивчено генезис наукової думки та експертний досвід щодо методичних особливостей вирішення найбільш актуальних і складних завдань у межах аналізованого виду досліджень, зокрема, встановлення хронологічної послідовності нанесення штрихів (у тому числі за відсутності ділянок перетину), давності виконання підпису, повної ідентичності підписів за наявності зразка, з якого, за припущенням, скопійовано досліджуваний підпис.

У підрозділі 3.3. *«Особливості почеркознавчого дослідження підписів, виконаних за допомогою технічних прийомів»* доведено необхідність проведення почеркознавчого дослідження підписів на основі аналізу технічних прийомів

підроблення підписів, який демонструє, що застосування більшості з них відбувається шляхом використання виконавцем своїх графічних навичок, вміння володіти приладом письма. Це стосується, зокрема, тих способів, які передбачають виконання підпису (або його елементів) від руки. Висновок підтверджено результатами наукових експериментів та анкетування (64,8 % респондентів констатують, що експертиза такого виду об'єктів передбачає проведення комплексу досліджень у межах як почеркознавчої експертизи, так і ТЕД).

Визначено особливості методики почеркознавчого дослідження підписів, виконаних за допомогою технічних прийомів, і акцентовано на порушеннях однієї з вимог зазначеної методики, виявлених під час проведення аналізу експертної практики. Йдеться про окреме вивчення ознак первинного та вторинного підписів у ході дослідження. Так, за результатами анкетування, первинний підпис під час дослідження виявляється досить рідко (38,4 %), а у разі виявлення окреме його дослідження проводиться не завжди (18,2 %).

Наголошено на особливостях оцінки суттєвості та ідентифікаційної значущості виявлених ознак почерку (особливо у відношенні збігів), оскільки більшість з них є малохарактерними і пояснюються способом виконання досліджуваного підпису, при якому саме ці ознаки простіше за все сприймаються та передаються виконавцем. До таких ознак належать: транскрипція, загальний вигляд, переважна протяжність рухів по вертикалі й горизонталі, переважний напрямок рухів при виконанні основних елементів, загальна структура рухів при виконанні заголовних, рядкових букв, штрихів і розчерку, протяжність рухів по горизонталі при виконанні елементів підпису.

Висновок про автентичність або неавтентичність підписів, виконаних з використанням технічних прийомів, може бути зроблений тільки в результаті спільної оцінки даних технічного й почеркознавчого досліджень.

ВИСНОВКИ

У результаті узагальнення основних положень і результатів проведеного дослідження сформульовано **висновки**, що спрямовані на підвищення ефективності криміналістичного дослідження підписів, виконаних за допомогою технічних прийомів:

1. Переважну більшість об'єктів (86,4 %) почеркознавчої експертизи складають підписи. Незважаючи на істотний доробок вчених у галузі почеркознавства, безпосередньо вивченню проблем криміналістичного дослідження підписів, виконаних за допомогою технічних прийомів, присвячено незначну кількість робіт. Разом з недосконалістю методичного підґрунтя це часто призводить до виникнення труднощів при проведенні таких досліджень.

Розроблена вченими система ідентифікаційних ознак підпису, яку покладено в основу сучасної методики дослідження, виявляється не завжди ефективною в умовах постійного покращення якості підроблення підписів та потребує перегляду. Отже, перспективними напрямками подальших наукових пошуків є такі: розроблення методик, які ґрунтуються на поєднанні якісно-описових методів, що накопичені криміналістичною теорією та практикою, а також можливостей математичного

модельовання; створення методик, які ґрунтуються на поглибленому вивченні морфологічної будови штрихів (вивчаються технологічні параметри виконання окремих елементів, а не підпису загалом). Останні дозволяють вирішувати низку проблем, що виникають, зокрема, при дослідженні підписів, виконаних за допомогою технічних прийомів: низька інформативність графічного матеріалу внаслідок малого обсягу об'єкта дослідження, можливість вирішення ідентифікаційного завдання, підвищення доказової значущості експертних висновків і забезпечення більш обґрунтованої аргументації.

2. Технічне підроблення підпису – це процес відтворення певного автентичного підпису (підпису-моделі) за допомогою різноманітних технічних прийомів і засобів, зумовлений рівнем розвитку функціонально-динамічного комплексу навичок виконавця неавтентичного підпису, з метою надання його зображенню максимальної подібності з оригіналом.

3. Оскільки технічне підроблення підпису здебільшого поєднує в собі елементи як рукописного, так і механічного відтворення підпису-оригіналу, дослідження таких неавтентичних підписів має комплексний характер, який реалізується шляхом інтеграції знань почеркознавчої експертизи та ТЕД. З огляду на це, об'єктне віднесення підписів, виконаних за допомогою технічних прийомів, до певного виду експертного дослідження визнано недоцільним. На підставі зазначеного, для запобігання вузькоспрямованому та однобічному підходу до дослідження такого роду об'єктів, обґрунтовано, що професійна підготовка фахівців, які проводять аналізовані дослідження, обов'язково повинна поєднувати підготовку в межах як почеркознавчої експертизи, так і ТЕД, що забезпечить комплексність, повноту й усебічність експертного дослідження.

4. Криміналістичне дослідження підписів, виконаних за допомогою технічних прийомів, у частині встановлення способу виконання (нанесення) підпису є діагностичним завданням або підзавданням цього дослідження залежно від поставлених запитань. Встановлення виконавця підпису або технічного засобу, за допомогою якого був нанесений досліджуваний підпис, належить до ідентифікаційних завдань, відповідно, почеркознавчої експертизи або ТЕД. Загалом, криміналістичне дослідження підписів, виконаних за допомогою технічних прийомів, належить до інтеграційних, складних і нетипових завдань судової експертизи. Повна відмова від проведення ідентифікаційних досліджень підписів, виконаних за допомогою технічних прийомів, у межах почеркознавчої експертизи визнається методично неправильною: існує можливість виключення особи з числа передбачуваних виконавців на підставі різниці у ступені виробленості письмово-рухової навички; ідентифікація можлива у разі здійснення автопідлогу; ознаки почерку іншої особи у такому підписі можуть виявитися за умови його достатньої графічної інформативності та низької якості підроблення.

5. Найбільш поширеними прийомами технічного підроблення підпису є: перемальовування підпису на просвіт (44,7 %), відтворення за допомогою копіювально-розмножувальної техніки з подальшим наведенням (37,1 %), попереднє перемальовування підпису (олівцем) з подальшим наведенням (11,9 %), копіювання підпису через копіювальний папір або без нього – продряпування, перетиснення тощо (5,0 %), інші способи (1,3 %). Розроблено криміналістичну класифікацію

прийомів технічного підроблення підписів за способом здійснення (шляхом рукописного виконання, механічного перенесення (копіювання) зображення, комбінації рукописних і механічних прийомів відтворення), ступенем можливості виявлення ознак почерку виконавця (прийоми, при здійсненні яких можливе виявлення ознак почерку виконавця, тобто рукописні прийоми; такі, що повністю унеможливають зазначене виявлення, тобто прийоми механічного відтворення), кількістю етапів виконання (одноетапні та багатоетапні), хронологією виникнення та поширення (історичні та сучасні).

6. Кожен прийом технічного підроблення характеризується певним симптомокомплексом діагностичних ознак у межах ТЕД та почеркознавчої експертизи. У процесі здійснення технічного підроблення підпису значна кількість ознак піддається викривленню або втрачається, тому їх сукупність часто є досить обмеженою з погляду наявності криміналістично значущої інформації. Принципово важливим при проведенні дослідження визначається встановлення конкретного прийому відтворення підпису на основі виявлення та вивчення цього комплексу ознак. Це надає експертові змогу здійснити правильну оцінку рівня інформативності (значущості) виявлених загальних та окремих ознак і відрізнити їх від тих, що не пов'язані з технічним підробленням.

7. До технічних прийомів, які застосовуються для виконання неавтентичних підписів, належать і види, пов'язані з механічним нанесенням зображення підпису. Таку думку висловили 77,4 % респондентів під час опитування; 79,2 % респондентів підтвердили надання на дослідження підписів, представлених у вигляді електрофотокопій, а прийом технічного підроблення із застосуванням копіювально-розмножувальної техніки з подальшим наведенням за частотою застосування посідає друге місце в експертній практиці (37,1 %).

При наданні на дослідження в межах почеркознавчої експертизи підписів, виконаних за допомогою кліше та копіювально-розмножувальної техніки (електрофотокопій), за певних умов (висока якість зображення, достатній обсяг графічної інформації та порівняльного матеріалу, принципове значення висновку експерта для прийняття рішення по суті) експерту не варто повертати матеріали без проведення дослідження, навіть за відсутності оригіналу документа. У таких випадках він може скористатися правом на експертну ініціативу, закріпленим у законодавстві України.

8. Неоднозначний підхід науковців і практиків до дослідження в межах почеркознавчої експертизи підписів, виконаних за допомогою технічних прийомів, ускладнює роботу експертів та призводить до неповних і помилкових висновків, що зумовлює необхідність створення єдиної видової методики ККДПТП. Наукові засади методики ККДПТП повинні включати визначення цієї методики, її предмета, об'єкта, завдань, системи методів, які розроблено та запропоновано у процесі дослідження.

9. Техніко-криміналістичне дослідження є обов'язковою складовою криміналістичного дослідження підписів, виконаних за допомогою технічних прийомів, адже в результаті його проведення можуть бути вирішені такі важливі питання: спосіб виконання підпису; наявність сторонніх штрихів (слідів попередньої підготовки) у місці розташування підпису; природа вказаних штрихів, їх

хронологічна послідовність та співвідношення між собою. Вирішення вищезазначених завдань технічного дослідження підпису є необхідною передумовою якісного та ефективного проведення подальшого почеркознавчого дослідження: на основі цієї інформації експерт-почеркознавець зможе правильно оцінити ідентифікаційну значущість виявлених ознак (збігів і розбіжностей), яка прямо залежить від способу та умов виконання досліджуваного підпису.

10. Проведення почеркознавчого дослідження підписів, виконаних із застосуванням технічних прийомів, є необхідним й обґрунтованим передусім щодо підписів, відтворених за допомогою прийомів, які передбачають їх виконання від руки. Крім того, остаточно вирішити діагностичне завдання щодо способу виконання підпису можна лише за результатами дослідження загалом.

Під час проведення почеркознавчого дослідження підписів означеної категорії слід звернути особливу увагу на таке: достатність порівняльного матеріалу, а також необхідність його ретельного вивчення через ймовірну наявність серед наданих зразків підпису-моделі; необхідність окремого вивчення ознак первинного та вторинного підписів у разі їх виявлення; на етапі здійснення оцінки суттєвості та ідентифікаційної значущості виявлених ознак почерку потрібно враховувати, що більшість їх збігів є малохарактерними і пояснюються самим способом виконання досліджуваного підпису, а деякі з виявлених ознак не завжди пов'язані з підробленням.

Висновок про автентичність або неавтентичність підписів, виконаних з використанням технічних прийомів, може бути зроблено тільки в результаті спільної оцінки даних технічного й почеркознавчого досліджень.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Грига М. А. Возможности идентификационного исследования подписей, выполненных с помощью технических приёмов / М. А. Грига // Право и политика (Кыргызская Республика). – Бишкек, 2013. – С. 75–77. – Спец. вып.

2. Грига М. А. Нові підходи щодо визначення та класифікації способів технічної підробки підписів / М. А. Грига // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – Ужгород, 2013. – Вип. 23. – Ч. 2. – Т. 3. – С. 73–75.

3. Грига М. А. Комплексне криміналістичне дослідження підписів, виконаних за допомогою технічних прийомів / М. А. Грига // Юридичний вісник. – Одеса, 2014. – № 1. – С. 133–137.

4. Грига М. А. Дослідження підписів, виконаних за допомогою технічних прийомів, у системі завдань судової експертизи / М. А. Грига // Криміналістичний вісник. – Київ, 2014. – № 1(21). – С. 118–125.

5. Грига М. А. До питання можливості криміналістичного дослідження зображень підписів в електрофотографічних копіях документів / М. А. Грига // Науковий вісник Херсонського державного університету. – Херсон, 2014. – Вип. 6-1. – Т. 4. – С. 34–40. – (Сер. «Юридичні науки»).

6. Грига М. А. Необхідність та особливості почеркознавчого дослідження підписів, виконаних за допомогою технічних прийомів / М. А. Грига // Порівняльно-

аналітичне право. – 2015.– № 1. – С. 282–285. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://pap.in.ua/index.php/arhiv-vidannja/46>.

7. Грига М. А. Особливості криміналістичного дослідження слабовидимих або невидимих підписів / М. А. Грига // Актуальні питання техніко-криміналістичного забезпечення кримінальних проваджень : зб. матеріалів круглого столу (Київ, 21 листоп. 2013 р.). – Київ : НАВС, 2013. – С. 75–78.

8. Грига М. А. Проблемні питання криміналістичного дослідження підписів, виконаних за допомогою технічних прийомів / М. А. Грига // Українська мова в юриспруденції: стан, проблеми, перспективи : матеріали ІХ Всеукр. наук.-практ. конф. з проблем розвитку та функціонування держ. мови (Київ, 22 листоп. 2013 р.). – Київ : НАВС, 2013. – С. 163–165.

9. Грига М. А. Окремі аспекти криміналістичного дослідження підписів, виконаних за допомогою технічних прийомів / М. А. Грига // Сучасні тенденції в юридичній науці України : зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф. (Запоріжжя, 27–28 груд. 2013 р.). – Запоріжжя, 2013. – Ч. 2. – С. 121–124.

10. Грига М. А. З історії виникнення та дослідження підробки підписів, як об'єктів криміналістичної експертизи / М. А. Грига // Перспективні напрями розвитку сучасної юридичної науки : матеріали міжнарод. наук.-практ. конф. (Симферополь, 24–25 янв. 2014 г.). – Симферополь, 2014. – С. 130–132.

11. Грига М. А. Особливості методики експертного дослідження підписів, виконаних за допомогою технічних прийомів / М. А. Грига // Актуальні проблеми права очима молодих учених : матеріали підсумкової наук.-теорет. конф. (Київ, 4 берез. 2014 р.). – Київ : НАВС, 2014. – С. 84–87.

12. Грига М. А. Значення порівняльного матеріалу для проведення криміналістичної експертизи підписів / М. А. Грига // Актуальні проблеми адміністративного та кримінального права і процесу : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. молодих вчених (Донецьк, 15 берез. 2014 р.). – Донецьк : ДЮІ МВС України, 2014. – С. 67–69.

13. Грига М. А. Особливості криміналістичного дослідження підписів, виконаних шляхом перемальовування проти світла / М. А. Грига // Актуальні питання техніко-криміналістичного забезпечення кримінальних проваджень : зб. матеріалів круглого столу (Київ, 10 квіт. 2014 р.). – Київ : НАВС, 2014. – С. 70–72.

14. Грига М. А. Питання систематизації завдань судово-почеркознавчої експертизи / М. А. Грига // Актуальні проблеми розслідування злочинів : зб. тез доповідей ІІІ Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 1 лип. 2014 р.). – Київ : НАВС, 2014. – С. 149–151.

15. Грига М. А. До питання необхідності криміналістичного дослідження зображень підписів, нанесених за допомогою кліше / М. А. Грига // Проблемні аспекти експертної практики : зб. матеріалів круглого столу (Київ, 4 груд. 2014 р.). – Київ : НАВС, 2014. – С. 78–81.

16. Грига М. А. Про розмежування компетенції експертів під час криміналістичного дослідження підписів, виконаних за допомогою технічних прийомів / М. А. Грига // Роль права та закону в громадянському суспільстві : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 13–14 лют. 2015 р.) – Київ : Центр прав. наук. досліджень, 2015. – С. 92–94.

17. Грига М. А. Загальнонаукові методи, що застосовуються під час криміналістичного дослідження підписів, виконаних за допомогою технічних прийомів / М. А. Грига // Судово-експертна діяльність : сучасний стан та перспективи розвитку : зб. матеріалів круглого столу (Київ, 23 квіт. 2015 р.). – Київ : НАВС, 2015. – С. 118–120.

АНОТАЦІЯ

Грига М. А. Криміналістичне дослідження підписів, виконаних за допомогою технічних прийомів. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. – Національна академія внутрішніх справ, Київ, 2016.

Дисертація є одним з перших в Україні комплексним дослідженням теоретичних і практичних питань, що визначають методiku криміналістичного дослідження підписів, виконаних за допомогою технічних прийомів. Розглянуто підходи до визначення, етапів формування, системи ідентифікаційних ознак підпису, окреслено стан наукового розроблення проблем криміналістичного дослідження підписів загалом та неавтентичних підписів, виконаних за допомогою технічних прийомів, надано авторське визначення поняття технічного підроблення підпису. Окреслено місце зазначеного виду досліджень у системі завдань судової експертизи, розглянуто різні види, ознаки та механізм здійснення технічних прийомів підроблення підпису, запропоновано власну класифікацію (за чотирма критеріями). Встановлено особливості методики та проблемні питання дослідження підписів, виконаних за допомогою технічних прийомів, розроблено наукові основи комплексного криміналістичного дослідження такого виду об'єктів.

Ключові слова: підпис, технічне підроблення, технічний прийом, почеркознавче дослідження, технічне дослідження документів, криміналістичні ознаки, методика.

АННОТАЦИЯ

Грига М. А. Криминалистическое исследование подписей, выполненных с помощью технических приёмов. – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.09 – уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность. – Национальная академия внутренних дел, Киев, 2016.

В диссертации рассмотрены дискуссионные положения теории и практики криминалистической экспертизы в отношении исследования неподлинных подписей, выполненных с помощью технических приёмов. Определена неоднозначность понятия технической подделки подписи и приведено его авторское понимание как процесса воссоздания определённой подлинной подписи (подписи-модели) с помощью разнообразных технических средств, обусловленного уровнем развития функционально-динамического комплекса навыков исполнителя, с целью

придания неподлинной подписи максимального подобия оригиналу. Определено место данного вида криминалистического исследования в системе задач судебной экспертизы, аргументирована возможность проведения идентификационных почерковедческих исследований в отношении данного вида объектов.

Осуществлён анализ технических приёмов подделки подписей, наиболее распространёнными из которых являются: перерисовывание подписи на просвет (44,7 %), нанесение с помощью копировально-множительной техники с последующим наведением (37,1 %), предварительное перерисовывание подписи (карандашом) с последующим наведением (11,9 %), копирование подписи через копировальную бумагу или без неё (процарапывание, передавливание и др.) (5,0 %), другие способы (1,3 %). Предложена классификация технических приёмов подделки подписи по следующим критериям: способ исполнения, степень возможности проявления признаков почерка исполнителя, количество этапов исполнения, хронология возникновения и распространения.

Ввиду того, что в большинстве случаев данный вид подделки подписи объединяет элементы как рукописного, так и механического копирования, обоснована необходимость комплексного подхода к исследованию данного вида объектов, который реализуется путём интеграции знаний судебно-почерковедческой и технической экспертизы документов. В связи с этим предложено внести соответствующие коррективы в формат подготовки экспертов данного профиля.

Изучена проблема возможности и необходимости исследования изображений подписей, полученных путём механического копирования (с помощью клише, копировально-множительной техники). На основе анализа литературных источников, экспертной практики и международного опыта, сделан вывод о том, что в ряде случаев (высокое качество изображения, достаточный объём графической информации и сравнительного материала, принципиальное значение экспертного заключения для принятия решения по сути), проведение данного исследования необходимо и возможно. В данном случае автор предлагает воспользоваться законодательно закреплённым правом на экспертную инициативу.

Акцентируется внимание на том, что технико-криминалистическое исследование является обязательным этапом исследования подписей, выполненных с помощью технических приёмов, так как в процессе его проведения рассматриваются вопросы, связанные с механизмом и способом нанесения неподлинной подписи. Решение данных задач технического исследования является основой для результативного проведения дальнейшего почерковедческого исследования, так как позволяет осуществить правильную оценку признаков почерка с точки зрения их идентификационной значимости.

Обосновывается необходимость проведения почерковедческого исследования данной категории подписей, особенно в отношении объектов, выполненных от руки. Акцентируется внимание на том, что окончательное решение диагностического вопроса в отношении установления способа нанесения подписи формируется только по результатам проведения исследования в целом.

Рассмотрены проблемные вопросы методики проведения криминалистического исследования подписей, выполненных с помощью технических приёмов. Сделан вывод о том, что неоднозначный подход учёных и

практиков к этой проблеме значительно усложняет работу экспертов и приводит к неполным и ошибочным заключениям. Обоснована необходимость создания единой видовой (типовой) методики комплексного криминалистического исследования подписей (ККИПТП), выполненных с помощью технических приёмов, разработаны и предложены научные основы данной методики, включающие в себя понятие методики ККИПТП, а также объект, предмет, задачи и систему методов данного вида исследования.

Обнаружена невысокая эффективность существующей системы идентификационных признаков почерка для решения задач в отношении подписей, выполненных с помощью технических приёмов. В качестве перспективных направлений дальнейших научных поисков определена разработка методик, основанных на объединении качественно-описательной системы признаков и возможностей математического моделирования, а также методик, базирующихся на углублённом изучении морфологического строения штриха. Внедрение этих методик позволит решить ряд таких проблемных вопросов данного вида исследования, как низкая информативность графического материала в силу малого объёма объекта исследования, возможность решения идентификационной задачи, повышение доказательной значимости экспертных заключений и обеспечение более обоснованной аргументации.

Ключевые слова: подпись, техническая подделка, технический приём, почерковедческое исследование, техническое исследование документов, криминалистические признаки, методика.

SUMMARY

Griga M. A. Forensic investigation of the signatures made using the techniques.

– *Manuscript.*

Dissertation for the degree of candidate of law, speciality 12.00.09 – criminal procedure and and criminalistics; forensic expertise; operational search activity.– National Academy of Internal Affairs, Kyiv, 2016.

The thesis is one of the first in Ukraine monographic research of theoretical and practical issues that determine the method of criminalistic research of signatures through using techniques. A number of conclusions and recommendations aimed on improving the efficiency of expert research of this type have been formulated and proved in the dissertation.

The approaches to determining stages of formation, system identification signs have been considered. There has been explored the state of scientific criminalistic research of signatures including the unauthentic signatures through using techniques. The author's definition of the concept been proposed. The place of this type of research in the system of forensic expertise tasks has been outlined. Different types, characteristics and mechanism of signature forgery techniques have been considered and the author's own classification (based on four criteria) has been offered.

Keywords: signature, technical forgery, technical way, handwriting research, technical research of papers, criminalistic signs, methods.